

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 28.10.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 26.12.2016

İslam'ın Anakutsalları Çerçevesinde Kur'an'da Edeb

İbrahim SÜRÜCÜ*

Öz

İslam, en temel kutsal olarak Yüce Allah'ı işaret etmektedir. Bunun dışında kalan kutsallar Yüce Allah ile bağlarından dolayı kutsal addedilmişlerdir. Kutsala karşı saygı ve edeb, hem Kur'an hem de Allah Resulü'nün sünneti doğrultusunda ele alınarak değerlendirilmiş İslam'ın tevhidi değerlerine zarar vermeyecek şekilde sınırları çizilmiştir. Kur'an, İslam dininin kutsal kitabı olarak tabileri için dini bir yaşam öngörmektedir. Bu çerçevede edeb meselesine yaklaşıldığında görülmektedir ki Yüce Allah, kulların içlerindeki samimiyete daha çok önem vermektedir. Kutsal olana karşı gösterilen şekilsel ve farz olmayan ritüeller gerekli olmakla beraber dini yaşam noktasında birincil bir şart olarak beyan edilmemiştir. Çünkü kutsala karşı edeb daha çok o kutsala karşı yerine getirilmesi gereken farziyet ve vücubiyetlerle anlaşılacak bir mevzudur.

Anahtar Kelimeler: *Kutsal, Kur'an'da Edeb, Allah, Kâbe, Peygamber*

Abstract

Decency of Qur'an in The Scope of the Basic Holy of Islam

Islam shows God as the most basic of saint. Except that the saints were deemed sacred because of the bond with Almighty Allah. Decency and respect for the saint has been evaluated through both by the Qur'an and Sunnah of the Messenger of Allah. And drew its line so that it won't effect the unity values of Islam. When we hold the issue of decency with the scope of religious life as it is asserted in Qur'an it has been seen the Almighty Allah gives more importance to the honesty of his servants. In the face of the sacred, formal and nonobligatory ritual required, but it has not been declared as a primary requirement for the religious life. Because decency for the saint is an event that can be understood with the mandatory tasks that must be fulfilled.

Keywords: *The Saint, Decency in Qur'an, Allah, The Kaaba, Prophet*

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi,
isurucu@beu.edu.tr

Giriş

Bir değer kategorisi olarak kutsal kavramı, daha çok Hıristiyanlığa ait bir kavram addedildiği için İslam'a ait eserlerde kullanılması eleştirilmiştir. Din fenomenolojisinde haklı bir boyuta sahip olmakla beraber kavram, hem dinler tarihi çalışmalarında hem de sair Temel İslam Bilimlerinde kullanıla gelmiştir. Kavramın İslam din-bilim literatüründeki karşılığı klasik eserlerde daha çok 'mukaddes' ve 'mübarek' kelimeleriyle karşılanmıştır. Günümüzde iletişim araçlarındaki hızlı gelişme ve bilgiye ulaşma yollarının kolaylaşmasının bir sonucu olarak kullanılan kavramlarda bir birliktelik oluşmuştur. Elbet bu, İslam kültürüne ait kavramların terk edilmesi olarak anlaşılmalıdır. Lakin bazı mevzularda çokça kullanılan kelimelerin İslam Dinine ait çalışmalarda da kullanılması başka sebeplerden çok konunun evrensel boyutuna bağlanabilir.

1.1. Kutsal

Kur'an'da 'kutsal' kavramı 'k-d-s/ ق-د-س' kelimesinin türevleri¹ ile sağlanmakla beraber, bu anlam aynı zamanda 'h-r-m/ح-ر-م', haram, harem²; 'b-r-k/ب-ر-ك', bareke, tebareke³ kelimeleriyle de karşılanmaktadır. Bu manada mukaddes kavramının yerine kullanılabilir olan kutsal kelimesi, din veya herhangi başka bir şeyin işgale, kirlenmeye ve şiddete karşı korunması, beri tutulması anlamlarına gelir ki buradaki kirlenmeye karşı korunması daha çok manevi manasıyla ele alınmıştır.⁴ Yaratılmışlık özelliklerinden ve mahiyetinin idrak edilmesinden münezzehe oluş manasında Allah'a izafe edilen kutsal kavramı ise tabiatüstü bir güçte ve onunla temas sonucunda bazı varlıklarda bulunduğu inanılan aşkın nitelik⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Tanrı veya herhangi başka bir gücün birey tarafından aşkın bir varlık olarak algılanması ve kabulü, beraberinde tazim edilen şeye karşı saygı ve mehabet hisleri doğurur. Bu durum, bireyin ruh hayatına aynı zamanda 'kutsal/mukaddes' düşüncesinin yer edindiği durumdur. Bu ruhsal durum çerçevesinde tanımlanan *kutsal*, güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes; tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede

¹ Bakara, 2/30; Mâide, 5/21; Tahâ, 20/12.

² Mâide, 5/2; İbrahim, 14/37; Neml, 27/91

³ Mülk, 67/1; En'am, 6/155.

⁴ Rağîb el-İsfahanî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylanî), Dâru'l-Marife, ts., Beyrut, s. 396.

⁵ Günay Haral, "Kutsiyet", *DİA*, Ankara 2002, IV, 497; Kürşat Demirci, "Kutsiyet", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 496; Mustafa Armağan, "Kutsal" *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul 1990, II, 424.

sevilen; bozulmaması, dokunulmaması karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen, ilâhî olan gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁶

Kutsal olanla alakalı algıda, dinlerin yapısından kaynaklanan bazı farklılıkların varlığı bilinmektedir. İslam, kutsiyetin yegâne merkezi olarak yalnızca Allah'ı kabul edip her türlü kutsal algısını Allah'ın mutlak birliğine ve merkeziliğine dayalı Tevhid öğretisi etrafında kurgularken; diğer birçok dinde kutsiyetin merkezi konusunda farklı telakkilere rastlanmaktadır. Örneğin Yahudilere göre tanrıyla ilişkili her şeyde bir kutsiyet vardır. Bu manada Yahudilikteki en yüksek kutsallık bir tanrı sıfatı olarak Tanrıya aittir. Bu da, Tanrıda ki mükemmellik, kusursuzluk ve ahlakî dürüstlüğü yüksekliği anlamındadır.⁷

Hıristiyan inancına göre de Tanrı en yüksek Kutsal olarak tanımlanır. Burada Yahudilerden farklı olarak kutsiyet, Tanrı'nın kendisini açıklaması ve tasdik etmesidir. Hıristiyanlıktaki teslis düşünce ve inancına bağlı olarak Hz. İsa'nın kutsallığını, temiz ve günahsızlığına bağlayan Yeni Ahit'e⁸ göre kutsallık, hayatın tek amacıdır ve bu minvalde insanların günahkâr veya dindar olarak nitelenmeleri bu kavrama göre değerlendirilir.⁹

Bu yaklaşımları göz önüne aldığımızda, genel semavi dinlere göre yegâne kutsal varlık Allah/Tanrı'dır.¹⁰ O'nun dışında herhangi bir şeyi kutsal kabul etmek mümkün değildir. Ancak O'nunla ilişkisi bulunan yer, zaman, mekân ve nesnelere kutsallık atfedilebilir. Fakat belirtmek gerekir ki bir şeyi kutsal olarak kabul etmekle, bazı şeylere kutsallık atfetmek birbirinden tamamen farklıdır.¹¹

Yalnızca İslam'da değil, diğer bütün dini geleneklerde kutsal ve kutsala yönelik tecrübeler, insan yaşamının önemli bir alanı olarak değerlendirilir. Günümüzde mensubu bulunan her din ve inanç belli başlı bazı kutsallara sahiptir. Kutsal ve kutsallık durumu ilkel kabile dinlerinde de mevcuttu.¹² İsim farklı da olsa tema hep bu kutsallık çerçevesinde aynı kalmıştır.

Genel manada kutsal, çiğnenmemesi ve saygı duyulması gereken bir olgudur. Bunu sağlayacak olan da dünyevî veya uhrevî müeyyidelerdir. Ayrıca kutsal, rasyonel görev ahlâkı ile de ilişkili olup emir ve yasaklarla toplumu

⁶ Yaşar Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, Ötüken Yay., İstanbul 2007, III,2867.

⁷ Çıkış, 15/11; Ahmet Güç, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Ankara 1998, s. 344-345.

⁸ Matta, 3/11; Markos, 1/7-8; Matta, 28/20.

⁹ Mehmet Alpaslan Kılıç, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a Göre Kutsal Kitap Anlayışı*, Ankara Üniv. Sos. Bil., Y.Lisans Tezi, Ankara 200, s. 17.

¹⁰ Burada özellikle Tanrı kelimesini kullanmamız bu genellemenin bütün inançlar için geçerli olduğunu belirtmek içindir.

¹¹ Örenç, *a.g.e.*, s. 12.

¹² Demirci, *a.g.e.*, XXVI, 497.

yönlendirir. Böylece toplum kutsal olana saygı gösterir ve onunla ilişkisini diğer toplumsal fenomenlerden farklı şekilde devam ettirir.¹³ Netice itibariyle kutsala karşı belli bir duruş söz konusu olup, gerekli olan bu tutum ve davranışın sergilenmemesi durumunda cezai müeyyideleri de ortaya çıkmaktadır. Bu müeyyideler dini bir otoriteye göre şekilleneceği gibi bazen toplumsal baskı olarak da tezahür edebilir.

Diğer taraftan bu iki müeyyideden farklı olarak insan fitratında bozulmaya, kirlenmeye ve eksikliğe maruz kalmayacak şeylere karşı bir yönelme söz konusudur. İnsanoğlunun yapısındaki bu yöneliş ona *kutsal*'a karşı huşu, ta'zim ve övgü gibi duygulara sebebiyet verir¹⁴ ki bu durumda bireyin içsel yapısı bireye müeyyide uygular.

Kutsal olan değerleri bilmek, tanımak, onlara gereken saygıyı göstermek ve aralarındaki farkları ayırt edebilmek, kişideki bilgi, eğitim ve görgüyle ilintilidir. Öyle ki bu değerlere gereğinden fazla yücelik atfetmek ya da gereğinden az değer vermek, onları hafife almak, çiğnemek ya da inkâr etmek, kişiyi inancına karşı lakaytlığa buna bağlı olarak kişiyi din dışına itebilir.¹⁵ Bu hassas denge gözetilmediği zaman, ifrat durumunda, inanca ait semboller bir ikona; yani bir şeye götüren imaj olmaktan çıkıp bir idole/puta dönüşür.¹⁶ Buradan hareketle, putperestliğin kutsalın ifadesindeki araçların, bizatihi kutsal kabul edilmesiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz ki bu algıyla hareket etmek tevhid inancına sahip insanlarda da aynı sonucu doğurabilir. Tefritte kalıp kutsala hiç değer vermeme ise kişiyi dinsizliğe sürükleyebilir. Bu bağlamda insan, metin, zaman, mekân, eşya vb. şeyleri nihai anlamda kutsal değil, kutsalla ilişkili şeyler olduklarının bilincinde olma durumundadır. Nitekim kutsallık, dinlerde Tanrı düşüncesinden bile daha köklü olan en önemli bir kavram olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Bu, beraberinde, araç olanı zaman içinde bozarak ederek amaca çevirebilir.

İslam'da kutsala karşı edebî gerekçesi yine bu dinin bir emri olarak karşımıza çıkar: “...Allah, insanların bir kısmını diğerleriyle savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çokça anılan camiler yıkılıp giderdi...”¹⁸

Ayet, Allah'ı zikretmek için inşa edilip içlerinde Allah'ın isminin anıldığı bütün mekânların varlığını onaylamakla yetinmemekte, aynı zamanda onların,

¹³ Demirci, *a.g.e.*, 495.

¹⁴ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 73,

¹⁵ Ferit Aydın, *İslam'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yay., İstanbul 1995; Örenç, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁶ Salih Özer, “İslam Düşüncesinde Kutsal Zaman Kavramı (Ritüeller/Kutlamalar Örneği)”, *İslami Araştırmalar*, Ankara 2005, S. 3, XVIII,314.

¹⁷ Güç, *a.g.m.*, s. 337.

¹⁸ Hac, 22/40.

saldırı ve tecavüzlere karşı korunmasının da hukukî bir zorunluluk/gereklilik olduğunu açıkça beyan etmektedir.¹⁹

1.2. Edep

Edep, bir toplumda örf, adet ve kaide halini almış iyi davranışlar veya bunları kazandıran bilgi²⁰ anlamında kullanılan terimdir. Edep kelimesinin etimolojisi ve en eski anlamları hakkında farklı görüşler vardır. İbn Manzûr edep kelimesinin kökünün 'e-d-b/ادب' olduğunu söyler ve bunun 'davet etme' anlamına geldiğini izah eder. Nitekim aynı kökten gelen 'üdbe/ادبة' 'me'debe/مادبة' 'me'dübe/مادوبة' kelimeleri 'ziyafet yemeği, düğün yemeği'²¹ anlamında sıkça kullanılmıştır. Bununla beraber edeb kelimesi kullanıldığı fiille ilintili olarak da değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bu manada tasavvufçular edebi şu şekilde tanımlarlar: "iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmaktan ibarettir." Edebten, şeriat, hizmet ve Hakk'ın edebi anlaşılır, ilki, dinin zahirine, şekli unsurlarına tam anlamıyla riayet etmek, ikincisi hizmette ileri gitmekle birlikte yaptıklarını görmemek (yani kendine mal edip ucbe düşmemek), üçüncüsü Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir. Mutasavvıflar, genelde iki türlü edeb kabul ederler: Birincisi şeklî, zahirî edeb ki; ameli riyadan, münafıklıktan, yağcılıktan korumaktır. İkincisi de batınî edebtir ki; kalpteki şehvet, itiraz, irâdede zayıflık vs. gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir.²²

Kur'an-ı Kerim'de "e-d-b/ادب" kökünden herhangi bir kelime doğrudan doğruya yer almamaktadır. Buna karşılık davranış olarak Allah Resulünün sünnetinde ve kelime olarak hadislerde edeb, te'dib ve müeddib gibi türevleri ile pek çok yerde geçtiği görülmektedir. Birçok hadis kitabında "Kitabu'l-Edeb", "Babu'l Edeb" veya benzer isimlerle bölümler yer almaktadır.²³ Bu bölümlerde yeni doğan çocuğa güzel isim takmaktan, evlere nasıl girileceğine ve yeme

¹⁹Ali Aslan Topçuoğlu, "Kur'an ve Sünnet'e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2006, ss. 7, s. 115,

²⁰Firuzabadî, Ebu Tahir Muhammed İbn Yakub İbn Muhammed eş-Şirazî, *Tenviru'l Mekabis Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l Kutubu'l İlmîyye, Beyrut 1415, 1/316.

²¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dârü's-Sâdr, Beyrut ts., XIV,466,

²² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 'Edeb' Maddesi, s. 69.

²³ Buhârî, Sahîh, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 78), C. VII, s. 68-75; Ebû Dâvûd, Sünen, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 40), C. V, s. 132-424; Tirmizî, Sünen, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 41) C.V, 80-154; İbn Mâce, Sünen, İstanbul 1992, (Kitâbü'l-Edeb: 33), C. II, s.1206-1257; ayrıca, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Esed b. Mûsa, Vekî' b. Cerrâh Hennâd b. Seriy ve Beyhakî'nin Kitâbü'z-Zühdleri; Buhârî'nin Kitâbü'l-Edebi'l-Müfred'i bu tür arasında sayılabilir.

içmede gözetilecek kurallara, çocuk ve hizmetçilere nasıl davranılacağından, misafire nasıl davranacağından, adab-ı muâşerete yer verildiği görülmektedir.²⁴

Kur'an diğer birçok kavram gibi 'edeb' kavramını da bir lafız olmaktan öte daha çok işlevsel bir yapıda kullanır. Örneğin Kur'an, duanın adabını 'dua adabı' altbaşlığı altında klasik bir beşeri zihniyetle işlemez. Buna karşın salih kulların ve peygamberlerin dua yapma şekillerine yer verir. Kur'an, bu tür dua şekillerini överek adeta duanın edep ve adabını öğretir. Bu manada kendisine nimet verilen Hz. Zekeriya şöyle niyazda bulunur: "...*Ya Rabbî, beni evlatsız, tek başıma bırakma ki (lütuf edeceğin evlâdım) bana vâris olsun. Bununla beraber iyi biliyorum ki, herkes fanidir, herkesten sonra baki kalan, bütün vârislerin en iyisi olan Sensin Sen!*"²⁵

Bununla beraber 'de'b' kelimesi dört ayette²⁶ 'adet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları' anlamında; bir ayette²⁷ 'âdetiniz olduğu üzere' anlamında; başka bir ayette de²⁸ 'mutad şekilleriyle' anlamında yer almaktadır. Son örnekteki 'daibeyn/ داءبين' kelimesi ay ve güneşin bir ölçüye göre görevlerini ifa etmeleri olarak ele alınmış ve bu anlam edeb dediğimiz kavrama yakın bir kelime olarak zikredilmiştir.²⁹

Hadislerde bazı yerlerde edep, bazı yerlerde de çoğul olarak "âdab/اداب" şeklinde hem fiil³⁰ *أدبني ربي فأحسن تأديبي* hem de isim olarak kullanıldığı da vardır.³¹ Abdullah b. Mesud'un rivayet ettiği ve sözlük yazarlarının edebin kökündeki 'davet' anlamı ile sonradan kazandığı 'iyi alışkanlıklar' anlamı arasında münasebet kurmak için faydalandıkları bir hadiste; "... *إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ مَأْدِبُهُ اللَّهُ فَتَعَلَّمُوا مِنْ ...*" "Gerçekten bu Kur'an Allah'ın bir sofrasıdır (me'dibetullah). O'nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın."³² denilmektedir. Başka bir hadiste ise yine Kur'an'dan 'Allah'ın edebi' diye bahsedilmektedir. Bu şekilde etimolojik bakımdan ortak bir kökten gelen 'me'debe' ve 'edep' kelimelerinin, her iki hadiste aynı şeye (Kur'an'a) nisbet edilmek suretiyle anlam

²⁴ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, (Trc.: Zakir Kadiri Uğan), İstanbul 1991, I,106.; Ayrıca bkz.:(Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce Yay., İstanbul2002,s. 30-31.)

²⁵ Enbiya, 21/89.

²⁶ Bkz. Âli İmran, 3/11; Enfâl, 8/52, 54; Gâfir, 40/31.

²⁷ Yusuf 12/47.

²⁸ İbrahim, 14/33.

²⁹ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l Beyan An Te'vilu'l Aya'l Kur'an*, Daru'l Hicre, Beyrut 1422, XIII/683.

³⁰ Süyûtî, I, 14-15, 35, 51; Aclûnî, I, 72.

³¹ Nesefî, Ebu'l Berekat Abdulah b. Ahmed b. Mahmud Hafızu'd Din, *Medariku't Tenzil ve Hakaiku't Te'vil*, Daru'l Kelim, Beyrut 1998, II,174.

³² Dârimî, *Sünen*, Fezâiliu'l-Kur'ân, 1.

olarak da ortak oldukları,³³ böylece hadis dilinde edebın hayırlı ve yararlı bilgilerle davranış alışkanlıklarını ifade ettiği, Kur'an'ın bu bilgi ve davranışları sergileyen bir ilahi edep kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Kökeni bakımından bu genel değerlendirme yapılabilecek olan edeb kavramı özü itibariyle genel ahlak konuları içerisinde işlenmiştir. Bu manada Kur'an'ın konuları içinde geçen ahlak ve ibadetle alakalı kavramların usulüne uygun ifa edilmesi de 'edeb' kavramı bağlamında ele alınmıştır. Bu durum İslamî ilimlerin tedvin ve teşekkülü zamanında kendine yer bulmuş hadis ve ahlak tedvinlerinde 'babu'l-edeb, edebu'l-ibade' vb. ara başlıklarla günümüze kadar gelmiştir.

Edebin toplum içinde fiili gösterme şekli olan 'ahlak' kavramıyla karşılanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ahlak kelimesi yer almamakla birlikte, biri "adet ve gelenek", diğeri de "ahlak" manasında olmak üzere iki yerde "ahlak"ın tekili olan "hulk" kelimesi geçmektedir. Ayrıca, pek çok ayette yer alan "amel" teriminin şümulü ahlaki davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur.³⁴

Kur'an ve Sünnette ahlakî faziletlerin fert ve toplum hayatına maddi ve manevi faydaları üzerinde durulmuştur. Dünyada yegâne mükellef ve sorumlu varlık olarak insanı tanıyan Kur'an-ı Kerim,³⁵ bu sebeple insanın ahlaki mahiyeti konusuna özel bir önem vermiştir. Buna göre Allah, insanı en güzel tabiatla yaratmış ve ona kendi ruhundan üflemiştir.³⁶ Kur'an ve Sünnette ahlak ile ilgili genel hükümler yanında, birçok ahlaki davranış için özel hükümler konulmuş olmakla birlikte, her şeye rağmen insanın hakkında hüküm bulunmayan girift meselelerle de karşılaşabileceği göz ardı edilmemiştir.³⁷ İslam ahlakı, sadece bir kitle ahlakı veya sadece bir seçkinler ahlakı değildir; aksine maddi, zihni ve psikolojik bakımlardan her seviyedeki insanın kaygılarını ve özlemlerini dikkate alan, bununla birlikte ona içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana doğru yükselme imkânı sağlayan kapsamlı ve uyumlu bir ahlak sistemidir.³⁸

³³ Hayati Hökelekli, "Eğitim ve Edeb İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme", *Dem Dergi*, S. 4, s. 234.

³⁴ Macid Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, (Trc.: Muammer İskenderoğlu), Litera Yay., İstanbul 2004, s. 17.

³⁵ Zariyat, 51/56.

³⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî, *el-Mustasfa fî ilmi'l-Usûl*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993, s. 84-85; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983, s. 153.

³⁷ Hayrettin Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 1999, II/495-497.

³⁸ Haluk Yavuzer, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, İstanbul 1999, s. 11; Phillip Mountrose, *Çocuklarla ve Gençlerle İletişime Geçmenin 25 Yöntemi* (Trc.: Fatma Can Akbaş), İstanbul 2000, s. 57; Leyla Navaro, *Çocuklarla İletişim Nasıl Kurulur*, Ana-Baba Okulu, İstanbul 1995, s. 129-140; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988, s. 173; Jonathan Freedman, vd., *Sosyal Psikoloji*, (Trc. Ali Dönmez), İstanbul 1989, s. 299.

Şüphesiz bütün bu konularda en ideal örnek Hz. Muhammed (s.a.v) kabul edildiği için İslam ahlak ve edep literatürüne giren eserlerin çoğunda 'Adabu'n-Nebi' veya benzer başlıklar altında Hz. Peygamber'in ahlaki kişiliği ilk örnek olarak sunulmuştur.³⁹

1.2.1. Edeb-Ahlak Bağlamı

Ahlak; din, tabiat, seciye demek olup, insanın içyapısıyla ilgili bir kelimedir ki o nefis ve nefsin sıfatlarındandır. İnsanın iç dünyasını ifade için kullanılan ahlak, ahlaka ait güzel ve çirkin anlamlarının her ikisini de ihtiva eder. Ahlak kelimesi, gönül ile idrak edilen, hislerle duyulan ve ruhla temsil edilen bir öz ve muhtevayı belirtir.⁴⁰ Ahlak, iyi ya da kötü sıfatları ile kullanılmakta olup iyi ahlak; nefsin kuvvet ve vasıflarında itidalli olması, orta yolu tercih etmesi demektir. Diğer bir ifadeyle insanın, bir gayeye yönelik olarak kendi arzusuyla iyi davranışlarda bulunup kötülüklerden uzak durmasıdır.⁴¹ Bunun aksi ise kötü ahlaktır ki burada da kişinin belli sebepler dâhilinde temiz fitratının bozulmasıdır.

İslam dini ile ahlak arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Her ahlakî kural aynı zamanda bağlayıcılık derecesine göre bir dini hükümdür. Manevi ve uhrevi bir sorumluluk ve yükümlülük getirir. Ahlak kurallarını İslam'dan ayırmak ve soyutlamak mümkün değildir. Çoğu zaman ibadetlerin gayesi bile belli bir nispette güzel ahlaktır, edep ve terbiyedir. İslam ahlakının asıl kaynağı, Kur'an ve Peygamberimizin sünnetidir. Kur'an ve sünnet, dini ve dünyevi hayatın genel çerçevesini çizmiştir.⁴² Müslümanların da kutsal olana karşı edeb ve duruşları bu çerçeve içinde beyan edilmiştir.

Kur'an, diğer konularda olduğu gibi, ahlaki konularda da belirli ilkeler koymuştur. Kur'an, ahlakî konuları herhangi bir ahlak kitabı gibi sistematik olarak ele almaz. Fakat aynı zamanda eksiksiz bir ahlak sistemi oluşturacak zenginlikte, nazari prensipler ve ameli kuralları muhtevidir. Dünyada yegâne mükellef ve sorumlu varlık olarak insanı tanıyan Kur'an, bu sebeple insanın ahlaki mahiyetine özel bir önem vermiştir.⁴³ Bu önem hem Resulullah'ın yaşantısında hem de verilen örneklerle bizatihi Kur'an ayetleri içine serpiştirilmiştir. Buna göre Kur'an, edeb dairesinde yaşamayla alakalı emir ve tavsiyelerini bazen Allah Resulünün yaşayışında bazen de Kur'an'dan örneklerle vermiştir.

1.2.2. Ahlak ve Edepte Örneklik Olarak Peygamberler

Kur'an, ahkâmının yaşayan bir ferdi olarak Allah Resulünü öne çıkarır. Bu bakımdan Allah Resulü, kendi ümmeti için edeb'in kendi hayatında sergilendiği

³⁹İbrahim Canan, "el-Edebül-Müfred", *DİA*, İstanbul 1994, X, 411-412.

⁴⁰İbn-i Manzur, *a.g.e.*, XI,374.

⁴¹Öztürk Kaya Çelik, *Üsve-i Hasene*, İstanbul 2006, s. 259.

⁴² Cürcanî, Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, s. 15.

⁴³ Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989, s. 10.

ideal bir kişilik olarak ortaya çıkar. Nitekim buna işaret eden ayetler de mevcuttur:

*“Hakikaten, Allah'ın Resulünde sizler için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı bekleyenler ve Allah'ı çok zikredenler için en mükemmel bir numune vardır.”*⁴⁴ Peygamberlerin kendi ümmetlerine bir numune ve ahlaki bir örneklik olarak gösterilmesi sadece Hz. Muhammed ile de sınırlı değildir. Nitekim Hz. İbrahim'in de kendi ve sonraki ümmetlere bir numune olarak gösterildiğine şahit olmaktadır: *“İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda size güzel bir örnek vardır.”*⁴⁵

Bu ve buna benzer ayetlerin de işaret ettiği gibi Kur'an, öngördüğü 'ahlaklı insan' modelini ayetlerde beyan ettiği gibi aynı zamanda seçtiği bir kişi (peygamber) üzerinde de göstermektedir. Bu örnekliliğin korunması için ayrıca yasaklar konulmuş ve peygamber ma'nen de koruma altına alınmıştır. Literal olarak *ismet* denilen bu ma'nevi koruma, 'peygamberlerin gizli ve aşikâr her türlü masiyetten, günahtan ve peygamberlik şerefiyle bağdaşmayacak hareketlerden uzak bulunmalarını'⁴⁶, şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla peygamberler özellikle peygamberlikle alakalı emirler ve topluma örnek teşkil edebilecek ahlakî davranışlar konusunda vahyin koruması altında bulunmaktadır. Bunun dışında kalan beşerî konularda birer insan olarak, her insan gibi yerler, içerler, uyurlar, evlenirler, ticaret ve sanatla iştigal edebilirler, hasta olabilirler veya düşmanları tarafından eziyete maruz kalabilirler; hatta işkence edilip öldürülebilirler; dünya ile ilgili işlerde hata da edebilirler.⁴⁷

Bir beşer olarak insanların arasında yaşayan peygamberler, yüklendikleri vahiy görevi dolayısıyla insanlara örnek olarak sunulmuşlardır. Eğer, Allah Teâlâ, insanlara tekliflerini tebliğ edecek, iyilik yapanları müjdeleyici, kötülük yapanları azabından korkutucu resul ve nebilerini göndermemiş olsaydı, onların Allah'a karşı ileri sürecekleri delil ve bahaneleri olur; hakka irşâd olunmadıkları için küfür ve işledikleri çeşitli günahlardan dolayı mâzur tutulmaları lazım gelirdi. Halbuki Yüce Allah, işledikleri türlü türlü ma'siyetlerden dolayı insanların kendisine karşı ileri sürecekleri bir özür ve delilleri olmasın diye peygamberler göndererek onlara hüccetini tamamlamıştır.⁴⁸

⁴⁴ Ahzab, 33/21.

⁴⁵ Mümtetine, 60/4.

⁴⁶ Sabunî, Muhammed Ali, *el-Bidâye*, (Trc.: Bekir Topaloğlu), Ankara 1979, s. 121-122.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz.: Et-Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*: II,142-146; el-Cürcani, *Şerhü'l-Mevakif*: III,204-215; Osman Abdü'l-Mün'im İyş, *Tavdihu Risaleti't-Tevhid*: II,7-10.

⁴⁸ Nisa: 4/165.

2. Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Bazı Kutsallara Karşı Edeb

Kutsal'a karşı edebten kastettiğimiz, İslam dinine ait, açık ve duyularla algılanabilen şeylerdir. Bahse konu olacak olan bu kutsalların değeri ve kutsallığı Yüce Allah'a olan intisapları cihetiyledir. Bu bağlantı ve intisap dolayısıyla onlara gösterilen saygı, Yüce Allah'a saygı; onlara karşı gösterilen saygısızlık da Yüce Allah'a gösterilen saygısızlık kabul edilmiştir. Bu, insanların kalplerinde hiç çıkmayacak bir şekilde öylece yer etmiştir.⁴⁹

Kutsal ile Yüce Allah arasındaki bu bağlantı şu ayetlerde beyan edilmektedir: *"Her kim Allah'ın nişanelerini yüceltirse şüphesiz ki bu, kalplerin takvasından (Allah'a karşı gelmekten sakınmasından)dır."*⁵⁰ *"Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu) şairlerine/dini sembollerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere saygısızlık etmeyin..."*⁵¹

Kutsal olana saygının gerekçesini bu şekilde beyan eden Kur'an, sair farzlar gibi edeb konusunu bir farz ibadet gibi doğrudan doğruya emir kipiyle vermez. İslam hukuk literatürü açısından da emir nehiy veya başka bir hüküm kapsamına alınmayan bu şekil kurallar, yine aynı literatüre göre 'adab' diye isimlendirilmiştir.⁵² Buna karşılık Kur'an, bu tür edebe ait olan mefhumları ya kıssalar içinde salih kulların iyi olan davranış şekillerini överek verir ya da doğrudan doğruya ayet akışı içinde beyan eder. Lakin bu tür ayetlerde bahse konu olan edeb ile alakalı hükmün istinbatı gerekebilir. Zira bu tarz hükümler doğrudan doğruya verilmediği için yorum ve çıkarsamaya ihtiyaç duyar.

Kur'an'nın ana hedefi, tüm aşırılıklardan kaçınan, orta yolu izleyen sağlıklı bir toplumdur. Kur'an, aynı zamanda insanların birbirlerini sevmelerini, birbirlerine karşı hoşgörülü olmalarını ve birbirlerine iyilik yapmalarını emreder.⁵³ Bu değerlere karşın Kur'an, olumsuz sayılabilecek davranışları yasaklar.⁵⁴ Bu yöntem dâhilinde ayetlere yaklaşılarak bazı edeb ve adaba ait hükümler çıkarılabilir.

Kur'an'ın öngördüğü ve insanların sosyal hayatlarında yapmalarını güzel gördüğü davranışlar ve ahlakî tutumlar çoktur ve bunları bir makaleye sığdırmak da güçtür. Burada sadece bir örnek olması niyetiyle İslam'ın öncelediği anakutsallar başlığı altında edeb konusunu işlemeye gayret edeceğiz.

⁴⁹Dihlevî, Şah Veliyyullah İbn Abdurrahim, *Hucetullahi'l-Baliğa*, (Thk.: Muhammed Şerif Sukker),

Beyrut, 1413, I, 206.

⁵⁰Hacc, 22/32.

⁵¹Maide, 5/2.

⁵² Çağrıci, *a.g.e.*, s. 414.

⁵³ Örnek ayetler için bkz.: Bakara, 2/195, 215; Casiye, 45/15.

⁵⁴ Örnek ayetler için bkz.: En'am, 6/160; Yunus, 10/27; Nahl, 16/90.

2.1. Allah'a Karşı Edep

İslam dininin en temel kutsal olarak kabul ettiği Yüce Allah, İslam inanç sisteminde varlığın kendisinden sudur ettiği; her şeyin O'na muhtaç olduğu ama O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı tek ve eşsiz varlıktır.⁵⁵ Bu manada O'na karşı edeb sair kutsallara karşı edeb şeklinde değerlendirilmiştir.

Klasik kaynaklarda 'Allah'a karşı edep' genel manada O'na itaat ve ibadet etme olarak ele alınmıştır. Bununla beraber Allah Teâlâ'yı tenzih ve takdisin manası, vehme ve hayale gelen her şeyden beri, mukaddes ve yüksek bilme bir edep olarak beyan edilmiştir. O'nun, tasarrufunun haricinde olan hiçbir yer olmadığı hâlde, kendisine bir yer izafe edilmekten münezzeh kabul etme, yani O'na mekân izafe etmeme şeklinde izah edebileceğimiz tarzda, O'nu sıfatlarıyla tanıma⁵⁶ şeklinde yorumlanmıştır.

Kur'an'da lafzatullah'ın (الله) geçtiği ayetler bir bütün olarak ele alındığında, hissedilen baskın duygu daha çok 'her şeye hükümrân bir ilah' vurgusu olarak hissedilir.⁵⁷ Bu hükümrânlık iddia edildiği gibi 'ceberut ve korkulan bir tanrı'⁵⁸ olmaktan beridir.

İslâm düşünce sisteminde 'Yüce Allah'a yaklaşmanın üç tarzı ve aşaması vardır, bunlar: Allah korkusu, sevgisi ve bilgisidir. Müslümanların Allah'la olan ilişkisi bu kategoriler altında toplanır ve bunlar aynı zamanda insanın Allah'a yakınlık hedefine ulaşması için geçmesi gereken aşamaları da oluşturur. Klasik İslâm metinlerinde mehafet, muhabbet ve marifet şeklinde geçen üç makam olan korku, sevgi ve bilgiyi ilgilendirdiği kadarıyla, bireyin manevi hayatında bir eş zamanlılık ve dengeli başarı ögesi vardır. İslâm maneviyatı, Allah korkusu ve Allah sevgisi üzerine kurulan Allah bilgisiyle var olur. Bu beyan dinî literatürde 'marifetullah' olarak izah edilmiştir. Marifetullahtan hareketle Yüce Allah'ı tanıyanlar için Aşkın ve Celâl sahibi olan Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği fikri İslâm düşüncesinin en önemli ilkelerinden birisi olarak anlaşılmıştır.⁵⁹ Yine bunun gibi *Rahmet*, Yüce Allah'ın aslî niteliği olarak tavsif edilmiş ve bu durum, 'rahmet bizatihi Allah'tır' denilerek izah edilmiştir. Buna mukabil *gazap* ise eninde sonunda kaybolacak olan arızî bir ilişki olarak görülmüş. Çünkü *gazap* Allah'tan ayrı kalan şeylere aittir ve hiçbir şeyin Allah'tan gerçek anlamda tecrit

⁵⁵İhlâs, 112/1-4.

⁵⁶ Gazzalî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed, *Kimya-yı Saadet*, Nida yay., s. 241.

⁵⁷ İbrahim Sürücü, *Kur'an ayetleri Işığında Havf ve Reça*, YYÜ Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van 2015, s. 91.

⁵⁸Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Trc.: Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 88, 89.

⁵⁹Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 29-63.

olması mümkün değildir. Yüce Allah'a edep çerçevesinde yakınlık elde edilir edilmez gazap yok olmaktadır.⁶⁰

Bununla beraber Yüce Allah, işiten, gören, en ince ayrıntıyı bilen, yer ve gökyüzünün sahibi ve her şeyin yaratıcısı olması⁶¹ gibi daha birçok sıfatla zikredilmektedir. Yine Kur'an, insanı yoktan var eden⁶² ve sayısız nimetlerle⁶³ insanı donatan Yüce Yaratıcıdan söz etmektedir. Bu vasıflarla insana sınırsız merhamet eden bir yaratıcıya karşı elbette büyük edep şükür ve ibadet olacaktır.⁶⁴

Kur'an'ın Yüce Allah'ı tavsif ettiği bu ayetler, bize O'na karşı edeb manasında nasıl davranmamız konusunda bazı bilgiler sunmaktadır. Bunun dışında Kur'an, ayet akışları içerisinde O'na karşı fiili ve kavli olarak, edebın başka varyantlarını da beyan etmektedir. Kur'an'dan bir ayet olarak addedilen Fatiha suresinin başındaki besmele⁶⁵ buna örnek olarak verilebilir.

Bu manada Kur'an'ın Allah'ın adıyla başlamış olması bize hayırlı işlerde O'nun adıyla başlama edebini öğretmektedir. Nitekim cahiliye dönemi Arapların bir özelliği olarak, o günün Arapları uzak ve tehlikeli bir yola çıktıklarında bir reisin adıyla hareket ediyorlardı. Başlarına bir bela gelmesi durumunda reislerinin adını vererek kurtuluyorlardı.⁶⁶ Arapların bu davranışlarında tam bir teslimiyetin var olduğunu düşünen İslam âlimlerine göre Arapların reislerinin isimlerini kullandıkları gibi Müslümanlar da hayırlı işlerinde besmeleyle başlamışlardır ki bu da Yüce Allah'a karşı bir edeptir.⁶⁷ Bismelenin Kur'an'ın hemen başına

⁶⁰ Hayta, a.g.m., s. 29-63.

⁶¹ Bakara, 2/127; Ali İmran, 3/35; Maide, 5/76; Nisa, 4/58; Hac, 22/61; Nisa, 4/35; En'am, 6/73; Maide, 5/17; Meryem, 19/65.

⁶² Bakara, 2/21.

⁶³ Hac, 22/58.

⁶⁴ Bediuzzaman Said Nursî, *Sözler*, Söz yay., İstanbul 2007, s. 5.

⁶⁵ Mushaf-ı şeriflerde iki türlü besmele vardır. Birisi sûre başlarında yazılan ve sûreden bağımsız olan besmele, diğeri Neml Süresinin (Neml, 27/30) âyetindeki besmeledir. Bu bismelenin, Neml sûresinin bu âyetinin bir parçası olduğu açıkça bilinmektedir. Bundan dolayı bismelenin Kur'an âyeti olduğunda şüphe yoktur ve bu durum, açık tevatür ile ve âlimlerin ittifakıyla kesin olarak bilinmektedir. Fakat sûre başlarında yazılan ve her sûreyi birbirinden ayıran ve kırâetin başında okunan besmeleyle gelince: Bunun o sûrelerden birinden veya her birinden bir âyet veya âyetin bir kısmı veyahut başlıbaşına Kur'an'dan tam bir parça olup olmadığı, Neml sûresindeki besmele gibi besbelli olmadığından bu bismelenin Kur'an'dan olup olmadığı hususu, tefsirde ve usul ilminde bilimsel açıdan tartışmalı bir meseleyi meydana getirmiştir. Said b. Cübeyr Zührî, Atâ ve İbnü Mübarek hazretleri bismelenin başında bulunduğu her sûreden birer âyet olduğunu söylemişlerdir ki, Kur'an'da yüz onüç âyet eder. İmam Şâfiî ve talebeleri bu görüş üzerindedirler. Bunun için Şâfiîler namazda besmeleyi yüksek sesle okurlar. Buna karşılık İmam Malik sadece (Neml, 27/30)'daki besmeleyi ayet sayar. Hanefiler ise her besmeleyi surelerden bağımsız bir ayet olarak kabul ederler. (Geniş bilgi için bkz.: Elmalılı, Fatiha suresinin tefsiri.)

⁶⁶ Bediuzzaman, a.g.e., s. 6.

⁶⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., İstanbul 1979, I,39-40.

konması ve daha sonra her surenin başına konulmasıyla alakalı İbn Kesir (774/1373) şöyle der: 'Besmelenin her surenin başına nazil olması Resulullah'ın sureleri birbirinden ayırmasına yardımcı olmuştur. Bununla beraber besmelenin bu kadar ehemmiyetli bir noktada kullanılması sahabenin besmeleyi mustehab görmelerine sebep olmuştur ki sahabeler bütün hayırlı işlerine besmeleyle başlamaya gayret etmişlerdir.'⁶⁸ Buna ilave olarak Kur'an'da bir emir olarak gelmediği halde Allah Resulü de ayet akışı içindeki kullanımlardan ve *vahy-i gayr-ı metlüv* yoluyla, "Besmele ile başlanmayan her önemli iş noksan kalır"⁶⁹ buyurarak hayırlı işlerde besmele getirmenin Allah'a karşı bir edeb olduğuna vurgu yapar.

Allah'a karşı edebın başka bir veçhesine işaret eden, "*Durum öyledir. Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır.*"⁷⁰ ayeti, hac esnasında dikkat edilmesi gereken bazı şaire nazarları Trcirir. Bu ayet, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere riayetın lüzumuna ve faydasına işaret eder Her kim hac esnasında yapılması haram olan şeyleri terk edip haccın menâsikini yerine getirerek o günlere ta'zim ve hürmette bulunursa Allah katında bu onun için çok hayırlıdır.⁷¹ Allah'a intisab edilmesinden dolayı kutsal addedilmiş mekânlara saygı göstermek ve orada kimseye zarar vermemek Allah katında o kimse için çok daha hayırlı ve edebe daha uygun bulunmuştur.

Allah'a karşı bir görev olarak hacda dikkat edilmesi gereken şaire ehemmiyet verip bu konuda hassas olmayı kalbin takvasına bağlayan Zemahşerî, şaire hürmet göstermekle ortaya çıkan takvayı da Allah'a yakın olmaya bağlar.⁷²

Yine Allah'a dua'da edebın nasıl olması gereğiyle alakalı az sayılmayacak derecede ayet bulunmaktadır. Bu ayetler genelde peygamberlerin dualarında örnek alınabilecek bir yöne sahiptir. Mesela Kur'an,Hız İbrahim ve Hız İsmail'in dualarını şu şekilde verir: "*İbrâhim ile İsmâil beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı. "Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin"*"⁷³

Ayetle alakalı müfessirlerimizin yorumuna bakıldığında genelde 'Rabbimiz, amelimizi ve senin evini yapmakla sana olan itaatimizi kabul et'⁷⁴ şeklinde yorumlandığı görülür. Burada dikkat çekilen ve Allah'a karşı bir dua

⁶⁸ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer, *Tefsir*, I,18.

⁶⁹Münâvî, Zeynüddin Muhammed el-Haddâdî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 13

⁷⁰ Hac, 22/32.

⁷¹ Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. AhmedEbu'l Leys, *Bahru'l 'Ulüm*, Daru's-Sadr, Beyrut ts., II,458.

⁷² Zemahşerî, Ebu'l Kasım Mahmut b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşaf an Hakaiki'l Ğavamidi't-Tenzil*, *Daru'l Kitabi'l Arabî*, Beyrut 1407, III,156.

⁷³ Bakara, 2/127.

⁷⁴ Taberî, *Tefsir*, III, 124.

edebi diyebileceğimiz husus ise dua eden bu iki peygamberin içlerindeki samimiyeti belirtmeleridir. ‘...*Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin*’ cümlesi ‘içimizin sesini Sen duyuyor ve biliyorsun ki bunu senin rızan için yaptık’⁷⁵ demektir. Burada Allah’a duada bir edeb de kişinin iç samimiyeti yani ihlâs ve Rabbe, O’nun sıfatlarıyla tazarruda bulunmaktır.

Allah’a O’nun sıfatlarıyla dua etme, peygamber lisanının dışında ayet akışları içinde de verilmektedir. Buna en güzel örnek hiç şüphesiz Fatıha suresidir. Bu sureye besmele ile başlanmış daha sonra Allah’ın âlemlerin Rabbi olduğu ve bu rububiyetin en büyük tecellisin de rahmaniyet ve rahimiyet sıfatları olduğu beyan edilmiştir. Daha sonraki ayette dua eden kişinin ibadetlerini Allah’a has kılarak adeta şirki red edip tevhide ulaşması dile getirilmiştir. Bu ince detaylardan ve yüce Allah’ın vahdaniyet ve rubûbiyetini itiraftan sonradır ki sure ancak altıncı ayette asıl duaya giriş yapmaktadır: “*Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet.*”⁷⁶

Burada Yüce Allah’a karşı bir edeb olarak duaya giriş yapmadan önce beyan edilmesi ve içselleştirilmesi gerekli olan kural ve makamları izah eder. Nitekim Allah Resulü de dua adabından bahsederken buna benzer adabı dile getirir: “Biriniz dua ederken, Allah Teâlâ’ya hamd ve senâ ederek başlasın. Sonra Peygamber’e salât okusun. Sonra da dilediğini istesin.”⁷⁷ “Allah’a duayı size icabet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki, Allah gafletle oyalanan kalbin duasını kabul etmez.”⁷⁸

Allah’ı yücelterek başlanan duada maksat, yüce Allah ile kul ilişkisinde, tabir caizse, alt-üst ilişkisini belirtmek veya kul ila Allah arasındaki ilişkinin dikey olduğunu vurgulamak için değildir. Elbette ki bir Yaratıcı ve yaratıklarının hayatiyetini devam ettirici olarak Allah Yücedir. Lakin Allah ile duygusal bağ noktasında Allah’ın kula verdiği değer, ilişkilerin dikeyden yatay seviyeye evirildiği zirvedir. Bu manayı ifham eder bir tarzda Allah Resulü de şöyle buyurmaktadır: “Yemin olsun ki, Allah kullarına karşı şu annenin çocuğuna merhamet ettiğinden daha çok merhametlidir.”⁷⁹ Burada edeb manasında elzem olan bilgi, Yüce Allah’ın yaratıcı sıfatına rağmen kullarının seviyelerine tenezzülüdür ki “Allah’a ait ruhun üflendiği”⁸⁰ insanın bu edebten nasipsiz olması noksanlıktır. Zira insan eşrefi mahlûkattır.⁸¹

⁷⁵ Kurtûbî, *Tefsir*, II,126.

⁷⁶ Fatıha, 1/6.

⁷⁷ Tirmizî, *Deavât*, 66.

⁷⁸ Tirmizî, 3. 531.

⁷⁹ Buharî, *Edeb* 18; Müslim, *Tevbe*, 22.

⁸⁰ Hicr, 15/29.

⁸¹ Tin, 95/4.

2.2. Peygambere Karşı Edep

En gerçek bir durumdur ki Allah Teâlâ, tek hüküm koyucudur ve O'ndan başka ilâh yoktur. Yine bir gerçektir ki; hiçbir kulun diğer kullar üzerinde kendi tasarrufu ile hükmetme yetkisi yoktur. Bu hakikati, Kur'ân-ı Kerîm şöyle ifade eder: “*Hüküm ancak Allah'a aittir.*”⁸² Bu konuda bütün Müslümanlar aynı görüştedirler ve yine, Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne kesin olarak uymanın vâcib olduğunda ittifak halindedirler. Şu kadarı da varki Kuran'daki ilahî ahkâm Allah'ın zâtına ait nefsî hitablar olduğundan; bizim bir delil ve işaret olmaksızın bu hükümlere muttali olmamız mümkün değildir.⁸³ Bu sebeple Allah Teâlâ, bize, hitab ettiği hükümleri bilmemiz veya kesin bir kanaatle hükmün dayanağını bilip amel etmemiz için önümüze kitab, sünnet, icmâ, kıyas gibi delil ve işaretleri koymuştur.⁸⁴

Buna göre genel manada peygamberler yani onların sünneti Allah'ın hükmüne bir delil olup bize ilâhî hükmü bilmede yakın ilim ve kanaat verir, onu bize izah eder ve kapalı yönlerini açıklar. Bunun içindir ki peygambere karşı tavrımızın sıradan herhangi bir insana karşı tavrıyla aynı olamayacağını yine Kur'an emreder.⁸⁵

Kur'an, Hücurat suresinin başında geçtiği gibi bazen açık bir şekilde bazen de değişik ayetlerde telmihen peygambere karşı edebe dikkat çeker. Peygamber/peygamberlere karşı bu edebın sınırları bazen farz bazen vacib bazen de sadece bir adab olarak tezahür edebilir. Ama her durumda hüküm karşısında durumumuz edeb çerçevesinde değerlendirilebilir.

Hücurât Sûresi, müminlerin şanına ve adına lâıyk olan ahlâk, edep ve terbiye esaslarını ihtiva eder. Hatta bazı müfessirler bu sureye “Ahlâk ve Âdâb Sûresi”⁸⁶ demişlerdir. Çünkü bu sure, toplum hayatında başta Müslüman ferdin, daha sonra da bütün insanların davranışlarını düzenlemeye dair ahlâkî hükümleri en yoğun tarzda kapsar. Hücurât suresindeki durum, cahiliyeden yeni çıkmış insanları iki konuda uyarma hedefinin gözetmektedir. Birincisi sosyal hayatta Allah Resulü'nün önünde yürümelerini dolayısıyla Allah Resulünü fiilen onlara önder kılma gayesi; ikincisi ise hüküm ve karar vermede Resulullah'ı

⁸² Yunus, 40.

⁸³ Abdülgani Abdülhalık, *Hucciyetu's-Sünne*, (Trc.: Dilaver Selvi), Şule yay., İstanbul 1998, s. 11.

⁸⁴ Muhammed Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafası*, Rehber yay., İstanbul 1990, I,35-36.

⁸⁵ Hücurat, 49/2.

⁸⁶ Sâbûnî, *a.g.e.*, II,477.

atlamama gerekliliği gayesidir.⁸⁷ Hüküm ve kararlarda Allah Resulünün önüne geçilmemesi emri Ahzab suresinde de emredilmiş bir husustur.⁸⁸

Resulullah'a karşı saygıyı en açık bir şekilde beyan eden ayet şu şekildedir: “*Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öylece konuşmayın...*”⁸⁹ Âyette, Allah'ın Elçisi (s.a.s.) ile konuşulurken sesin alçaltılması ve o'nun sesinden daha yüksek sesle konuşulmaması emredilmiştir. Bu âyete göre Müslümanlar, başta Peygamberlerin vârisi olan âlimlerin yanında, anne-baba, diğer akrabalar ve idarecilerin yanında aynı şekilde yüksek sesle konuşmamalıdır. Bunun aksi bir konuşma, ahlâka zıt bir davranış olur.

Ayetlerin öğrettiği ahlâkî prensipler ve görgü kuralları, yalnız o zamanki insanlar için değil, en medenî toplumlar için de geçerli görgü kurallarıdır. Büyüğe karşı saygılı davranmak, onun huzurunda yüksek sesle konuşmamak, bir âlimi veya lideri evinin veya odasının dışından kaba bir tarzda çağırmamak, istirahatı zamanında kimseyi rahatsız etmemek, insanların özen göstermesi gereken ahlâk, terbiye ve nezaket kurallarıdır.⁹⁰

Bunun yanında peygamber hakkında konuşurken edebe aykırı olarak anlaşılacak kelime ve sözcüklerin kullanılmaması gereği de bildirilmiştir.

“*Ey iman edenler! «Râinâ» demeyin, «unzurnâ» deyin. (Söylenenleri) dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.*”⁹¹

“*Raina/رائنا*” sözcüğünü kullanmanın yasaklanma sebebi hakkındaki rivayetler bize şu bilgiyi veriyor: Yahudilerin ayaktakımı bu sözle hitap ederken bu sözü ağızlarını yayarak, edepsiz başka bir kelime ile aynı anlama gelmesini sağlıyorlardı. Bunu şunun için yapıyorlardı. Peygamberimize açıktan açığa sövmekten korktukları için bu çirkin maksatlarını gerçekleştirmek için bu yolu tercih ediyorlardı. İşte bundan dolayı Yahudiler tarafından bir hakaret paravanı olarak kullanılan bu sözü kullanmak müminlere yasaklanıyor. Bunun yerine Resulullah'a karşı edeplerini bozmayacakları başka bir kelime tavsiye ediliyordu.⁹²

⁸⁷ Mevdûdî, *Tefsîr*, III,243.

⁸⁸ “Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur.” (Ahzab, 33/36.)

⁸⁹ Hucûrat, 49/2.

⁹⁰ Davut Aydüz, “Ahlâk ve Âdâb Sûresi Hucurât Sûresi'nin Verdiği Ahlâkî Mesajlar”, *Geçmişten Geleceğe Ahlâk*, Bartın Üniv. Yay., Bartın 2015, ss. 1, s.19.

⁹¹ Bakara, 2/104.

⁹² Taberî, *a.g.e.*, II,375; Seyyid Kutub, *Tefsîr*, I,451.

O günkü şartlara münhasır kılınmayacak bu emir, günümüz Müslümanları açısından da büyük bir ehemmiyeti haizdir ki Allah Resulü hakkında konuşurken bu edebe riayet edilmesi gerekir. Özellikle peygamberin beşer olması algısı üzerinden peygamberden bahsederken nübüvvet müessesesine hanel getirecek şekilde konuşmalar, bu çerçevede değerlendirilebilir. Nitekim Kur'an, "*Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur.*"⁹³ demekle nebiye karşı edebin bir beşer algısı üzerinden tersyüz edilmemesi gereğine vurgu yapar.

Bununla beraber bilinen ve kabul edilen bir gerçeklik var ki o da Allah Resulü toplumsal öncülük ve vahye dayalı fiillerde vahyin koruması altındadır. Bu durumda ya hata işlettirilmez ya da hatada sabit bırakılmaz. Dolayısıyla bilimsel bazı veriler ışığında yapılan çalışmalar bahane edilerek edebe muhalif beyanda bulunmak Kur'an'ın açıkta izah ettiği "*Ey iman edenler! Söz ve hareketlerinizde ileri gidip de Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin. Allaha karşı gelmekten sakının. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir*"⁹⁴ gerçeğini ortadan kaldırmaz.

2.3. Kur'an'a Karşı Edep

Kur'an, Müslüman inancının ve dinî tecrübesinin ana unsuru konumundadır. O, Müslümanların hayatını, düşüncesini ve kültürünü kuşatmak suretiyle doğuşundan günümüze değin, İslam medeniyetini şekillendirmiştir. Müslüman için Kur'an, son peygamber olan Hz. Muhammed'e vahyedilen Allah'ın nihai kelamını temsil eder. Bu bağlamda o, Müslümanlar için özel hatta eşsiz bir muameleyi gerektiren bir vahiy kitabıdır.

İslâm geleneğinde Kutsal bir nişane olan Kur'an'a yeterli ilgiyi göstermedeki ana sebep Müslümanlar için birincil kutsal kabul edilen Allah'ın kelamı oluşudur. Bunu bireysel dindarlığına yansıtmaya çalışan kişinin, her şeyden çok daha fazla Allah'ı seveceği düşünülür. Kur'an'ı seven biri nezdinde, Kur'an okumak ve onu anlamaya çalışmak çok büyük huzur ve mutluluktur. Sûrî ve görüntüsel dindarlık ve dini objelere saygı bağlamında ele alındığında da Kur'an'ı okuma ve anlamaya çalışmak en büyük saygıdır. Öyle ki süslü kılıflar içine saklanmış, yıpranmamış Kur'an, kendisine hiç saygı duyulmamış olarak telakki edilebilir.

Kur'an okuma, kişinin iç huzuru ve kalbinin sükûnete kavuşması için de yararlı iştir. Bu edeb zirvesine yaklaşan kişiler için de Kur'an, insanı Allah'a bağlayan en önemli bağlardan biridir ve bu bağ asla kopmaz. Kur'an'a saygı, onu gönderen Yüce Allah'a saygı ile aynı mesabededir. İnsanların peygamberlerinin

⁹³ Ahzab, 33/36.

⁹⁴ Hucûrat, 49/1.

yollarından yürümeleri, onlara indirilen kitaplara gösterdikleri saygı ve onları okumalarına bağlıdır.⁹⁵

Kur'an ayetlerine baktığımızda birçok ayette Kur'an okumanın önemine işaret edilerek bu yönde tavsiyelerde bulunulduğuna şahit olmaktayız. Bu çerçevede Fâtır, 35/29. ayette Kur'an okumak, zarar etme ihtimali bulunmayan bir ticarete benzetilmiştir. Neml, 27/92 ve Ankebût, 29/45 ayetlerinde Hz. Peygamber, Allah'a kullukla olduğu gibi Kur'an'ı okumakla da emrolunmuştur. Yine Kur'an okumanın müminlerin temel vasıflarından biri olduğuna işaret edilmiştir. Bu manada Enfâl, 8/2 ve Zümer, 39/23 ayetlerinde, gerçek müminlerin ve Allah'a karşı derinden saygı duyanların Kur'an ayetlerini duyduklarında yüreklerinin titrediği, Kur'an'ın etkisiyle tüylerinin diken diken olduğu, Allah'a olan bağlılıklarının arttığı, dinledikleri ayetlerin etkisiyle içlerini bir huzur ve sükûnun kapladığı ifade edilmiştir. İnşikâk 84/21. ayette ise inanmayanların kendilerine Kur'an okunduğunda ona karşı duyarsız kaldıkları beyan edilerek onların bu duyarsız halleri hayret edilecek bir iş olarak nitelendirilmiştir. Müzzemmil 73/7. ayetinde ise Kur'an okumak için özellikle gece vakitlerinin tercih edilmesi öğütlenmiş, gece saatlerinde okunan ayetlerin etkisinin çok daha güçlü olacağı ifade edilmiştir.⁹⁶

Bununla beraber Kur'an okumanın ehemmiyet ve faziletlerine değinen birçok hadis de mevcuttur. Allah Resulü, Kur'an okunduğu esnada ortamı bir huzur ve güvenin kapladığını, o ortama meleklerin teşrif ettiğini bildirmiş,⁹⁷ Kur'an okuyan mümini gerek tadı gerekse kokusu güzel olan bir turunca benzetmiş,⁹⁸ başka bir hadislerinde de gece gündüz Kur'an okuyan kimseyi kiskanmanın meşru oluşuna dikkat çekmiştir.⁹⁹

Gerek Kur'an gerekse hadis naslarına baktığımızda Kur'an ismi özelinde göze çarpan en belirgin vasfın Kur'an okuma ve Kur'an'a bağlılık olduğu müşahede edilir. 'Kur'an'a karşı *edeb*' bağlamında değerlendirdiğimizde karşımıza 'ona karşı en iyi edebın onunla uğraş ve ona bağlılık olduğu' sonucu çıkmaktadır. Nitekim Kur'an da kendi hükümlerine bağlı olmayı önceleyerek bu durumu mümin ve münafıklık arasında bir ölçü kabul eder: "*Kendilerine "Haydi Allah'ın indirdiği Kur'an'ın ve Resulün hükmüne gelin!" denildiğinde münafıkların senden iyice geri durduklarını görürsün.*"¹⁰⁰

⁹⁵Özarslan, a.g.m., s. 234.

⁹⁶ Münteha Maşalı, "Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahliil Denemesi", *Usûl*, 15 (2011/1), s.76.

⁹⁷ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 15.

⁹⁸ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 17.

⁹⁹ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 20.

¹⁰⁰ Nisa, 4/61.

Ayet hakkında varid olan sebab-i nüzullere baktığımızda işin hülasasında bir meseleden dolayı anlaşılamayan bir Yahudi ve münafık hikâyesi vardır ki Yahudi Kur'an'ın hakemliğine razı olduğu halde münafık sürekli bundan kaçınmaktadır.¹⁰¹ Sonuç olarak bu ayet ve devamındaki ayetler “فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا” *“Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilâf ettikleri meselelerde seni hakem kılup, sonra da verdiğin hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.”*¹⁰² ayetine kadar inmiştir. Ayet kendisine karşı bir vecibe çerçevesinde değerlendirdiği bu hüküm, ona saygının şekilsel olamayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla sözlerle ve hamasetle ifade edilen Kur'an saygısı ancak fiiliyata ve itaate dönüştüğü zaman Kur'an'a karşı *edeb* olarak nitelendirilebilir.

Edeb-ahlak bağlamında ele aldığımızda Kur'an'ın kendisine karşı edebi şu şekilde ele aldığına şahit olmaktayız. “Öyle ise, Kur'an okunduğunda hemen ona kulak verin, susup dinleyin ki merhamete nail olasınız.”¹⁰³ Fikhî bir mesele noktasında ayete yaklaşan İslam âlimleri, Kur'an dinleme fiilinin cevazet sınırlarını aramışlardır. Ve genel bir hüküm olarak, gerçek şahıslar (radyo vs. değil) tarafından okunan Kur'an'ın dinlenmesini bir vecibe olarak değerlendirmişlerdir. Bununla beraber saygı gösterilmeyen, Kur'an'ın edeb dairesi içinde dinlenmediği yerde Kur'an okumanın caiz olmayacağına da ifade etmişler ki böyle yerlerde Kur'an okumanın Kur'an'a bir saygısızlık olacağı hükmüne varmışlardır. Diğer taraftan böyle ortamlarda okunduğunda dinlemenin sevap; dinlememenin de Kur'an'a karşı edepsizlik olduğunu vurgulamışlardır.¹⁰⁴

Müslümanların Kur'an'la ilişkileri, ona sevgi ve bağlılıkları diğer dinlerdeki kutsal kitap ile insanlar arasındaki ilişkiden farklıdır. Kur'an'ı okumasını bilmeyen insan bile onu dinlediğinde, kendisini huşu ve huzur içerisinde hisseder. Kur'an'a karşı aşırı ilgi, saygı ve bağlılığın bir nedeni en büyük Kutsal olan Allah'la ilişkideki teşbih ve antropomorfizmden çekinme, O'nun mutlak aşkınlığına itaat ve saygı düşüncesi söylenebilir. Fakat aşkınlık ve içkinlik (teşbih ve tenzih) arasında gidip gelmeler Allah ile insan arasındaki ilişkide kaçınılmaz bir olgu olarak görülmektedir. Bu manada Kur'an'ı O'nun kelamı (konuşması) olarak dinlemek ve edebte kusur etmemek; aynı zamanda O'nu (konuşma sıfatında dolayı) herhangi bir mahlûka benzetmemek yönüyle Yüce Allah'ı teşbih ve tenzih olguları içinde değerlendirme durumundadır.

Kur'an'a gösterilmesi gereken saygı şekilleri şu tarzda sıralanabilir: Kur'an'ı dinlemek ve okunduğu sırada susmak; Emirlerini yerine getirmek,

¹⁰¹ Kurtûbî, *a.g.e.*, V,302.

¹⁰² Nisa, 4/65.

¹⁰³ A'raf, 7/204.

¹⁰⁴ Elmahlı, *a.g.e.*, III, 204.

gerekli yerlerde tilavet secdesi yapmak, tesbih etmek; Abdestsiz olarak Mushaf'a el sürmemek¹⁰⁵ ve okumanın sünnet dinlemenin farz olduğunun belirtildiği Kur'an'ı anlamaya gayret etmek ve hayatında uygulamak.

2.4. Kâbe'ye Karşı Edeb

Kâbe ismi Kur'an'ı Kerim'de iki yerde¹⁰⁶, Kâbe'yi işaret eden Beyt,¹⁰⁷ el-Beytu'l-Atik¹⁰⁸, el-Beytu'l-Haram¹⁰⁹, el-Beytu'l-Muharrem¹¹⁰, el-Mescidu'l-Haram¹¹¹, el-Beytu'l-Ma'mur¹¹² isimleri değişik yerlerde geçmektedir. Fiziki bir mekân olarak Kâbe, Mekke şehrinde Mescid-i Haram'ın ortasında bulunmaktadır.¹¹³ Kâbe'nin ve etrafındaki mescidin inşa edildiği düzlük, *Bekke* diye isimlendirilir. Mekke'nin özel ismi olan Bekke, insanların izdiham meydana getirdikleri yer anlamına geldiği gibi, kibirlilerin kahrolduğu, boyun eğdiği yer anlamına da gelmektedir.¹¹⁴

Yeryüzünde inşa edilen ilk ev ve Müslümanların kiblesi olan Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği ayette belirtilmektedir: “*İbrahim ile İsmail Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: 'Ey bizim Kerim Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin'*”¹¹⁵

Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden pek bir farkı yoktur. Ancak burada ulûhiyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı, mekânı diğer yerlerden farklı kılmakta ve kutsallaştırmaktadır. Kutsal yerler, toplumdaki dinî hayatının merkezi ve topluma yön veren ve anlam kazandıran yerlerdir. Kutsal yerler ilâhî

¹⁰⁵Dihlevi, *a.g.e.*, I,208.

¹⁰⁶Maide, 5/95, 97.

¹⁰⁷Bakara, 2/125, 127, 158; Al-i İmran, 3/96, 97; Enfal, 8/35; Hac, 22/26; Kureys,106/3.

¹⁰⁸Hac, 22/29, 33.

¹⁰⁹Maide, 5/2, 97.

¹¹⁰İbrahim, 14/37.

¹¹¹Bakara, 2/144, 149, 150; Maide, 5/2; Tevbe, 9/7, 19, 28.

¹¹²Tur, 52/4.

¹¹³Nebi Bozkurt, Mescid-i Haram, *DİA*, s.273.

¹¹⁴Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Tefsiru'l Kur'ân*, (terc. Mehmet Karadeniz), 1975, Mısır, I, 325; Ebu'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, (v. 710/1310), *Nesefî Tefsiri*, Ravza Yay., Đst. 1984, II, 335-337.

¹¹⁵Kâbe, Mekke şehrinde Mescid-i Haram'ın ortasında yaklaşık 13 m. Yüksekliğinde ve 11 m. genişliğinde taştan yapılmış dört köşe bir binadır. Haccın sebebi ve bütün Müslümanların kiblegâhı olan Kâbe, yeryüzünde yapılmış olan ilk mukaddes mabettir. Kur'an-ı Kerim'de; “*İnsanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan mübarek ve âlemler için hidayet kaynağı olan Kâbe'dir*” buyrulur. (Bakara 2/127; M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I,75; Ali İmran, 3/96.)

ile dünyevi âlemin kesiştiği, Tanrı ile insanın bir bakıma buluştuğu ve kişinin kendisini ilâhî huzurda hissettiği yerlerdir.¹¹⁶

Kâbe'nin ibadet merkezi ve kible olarak belirlenmesi, oraya olan saygıyı da beraberinde getirir.¹¹⁷ Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Müslümanlar orada toplanır, mekândan münezzeh olan Allah'a orada daha yüksek bir coşku ile heyecanla ibadet ederler. Kutsallık duygusunu daha güçlü olarak yaşarlar.

İbadet ederken bir yöne yönelme sadece İslam'a özgü bir ritüel değildir. Diğer inançlarda da Tanrı'nın varlığına açıkça yönelişin ifadesi olarak ibadet esnasında yönelinen istikametler bulunmaktadır. İbadetlerde doğan güneşe yönelmek pek çok tabiat halklarında, Hintlilerde, Mısırlılarda, Babillilerde ve Yunanlılarda da görülür. Manihaizm'e mensup olanlar ise ibadetlerinde güneşin doğuşunu takip ederler.¹¹⁸ Kutsala doğru olan bu temel yöneliş önemini bütün yapılarla olduğu kadar bütün yönelme noktalarından, tüm ferdi ve sosyal fiillere kadar genişletir. Böylece meskûn bir alan, kutsala oranla anlaşılabilir hale gelir. İnsanların yaşadığı yerlerin evren, şehir, köy veya yerleşim alanı, ev ve fert gibi çeşitli türleri kendi durum ve anlamlarını kutsala göre belirlerler.¹¹⁹

Yüce Allah'ın Mescid-i Haram ve Treresini haram kılması, bir saldırıya uğramadıkça Mescid-i Harâm'da silâhlı çatışmaya girişmeyi yasaklaması,¹²⁰ Hz. İbrahim'in dua ve talep ettiği şekilde onu emniyetli bir şehir yaparak oraya sığınan herkesin güvende oluşu¹²¹, bir bakıma Allah'ın Beytullah'a insanların kalplerini meylettirmesi, saygı ve hürmet duygusu yerleştirmesiyle tahakkuk etmiştir.

Kâbe'ye gösterilen saygı temelde Allah'a gösterilen saygıdır. Hz. Peygamber de Kâbe'ye saygı göstermiş/gösterilmesini emretmiş, hatta Kâbe'nin odak olduğu kibleye karşı tükürmeyi, tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye dönülmesini saygısızlık olarak telakki etmiştir.¹²² Yine bunun gibi özel durumda olan kadının tavaf edememesi,¹²³ Müslüman olmayanların Harem'e, hatta Mescid-i Harâm'a girmesinin engellenmemesi,¹²⁴ Harem'in hürmetini hiçe saymak ve orada

¹¹⁶Ömer Faruk Harman, "Hac" *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 382.

¹¹⁷ Sarıkçioğlu, *a.g.e.*, s. 87.

¹¹⁸ Sarıkçioğlu, *a.g.m.*, s. 98.

¹¹⁹ Aşır *a.g.e.*, s. 44.

¹²⁰Bakara 2/2 17.

¹²¹Al-i İmran, 3/97.

¹²² Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, Salât, 22 hadis no: 481, şerh ve tahkik: Abdulkâdir Abdu'l-Hayr, Seyyid Muhammed Seyyid, Seyyid İbrahim, Dâru'l-Hadis, 1999/1420.

¹²³ Tirmizî, Hac 100, hadis no: 945.

¹²⁴ Teybe 9/28; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Trc ve Şerhi*, VIII, 198.

haram olanları helâl tanımak; bir de Harem'de zulme meyletmek¹²⁵Kâbe'ye karşı saygısızlık olarak ele alınabilecek haramlardan sayılır.

Bununla beraber Kâbe'nin içinde bulunduğu harem bölgesine karşı saygı ve hürmet sadece Kur'an'ın veya Allah Resulünün haram kılmasıyla başlamamıştır. Bazı hadislerde Mekke'yi bizzat Allah'ın haram/dokunulmaz kıldığı ifade edilmekte, bazı rivayetlerde ise Mekke'yi Hz. İbrahim'in haram/dokunulmaz kıldığı bildirilmektedir.¹²⁶ Bu kutsala karşı edeb Resulullah dönemine kadar devam etmiş, o günün insanları, kendi inançları çerçevesinde, Kâbe'ye karşı saygıda ve edepte kusur etmemeye çalışmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in Mekke'yi harem/dokunulmaz ilan etmesinden önce dahi Cahiliye devri insanların Mekke'nin haremliğini iyi bildikleri, oraya sığınan bir kimseye saldırmayıp, halkına da “*Ehlullah*” (Allah'ın halkı) dedikleri bilinen bir gerçekliktir.¹²⁷

Mekke'nin bu şekilde Allah tarafından harem kılınması sebebiyle tüm Müslümanların Mekke'ye, içerisinde bulunan Kâbe'ye ve harem bölgeye karşı sonsuz bir saygı ve ta'zimleri söz konusudur.¹²⁸

Kâbe'nin içinde bulunduğu bölgenin haremliğini bildiren rivayetlerde Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir Mümine orada kan dökmenin, ağacını söküp, otunu biçmenin, hayvanını öldürmenin, buluntusunu almanın helal olmadığı ifade edilmiştir. Mevzuyla ilgili olarak ayette de “*Ey iman edenler! Siz ihramlı iken av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse kendisine bir ceza vardır...*”¹²⁹buyrulmuş, harem sınırları içerisinde hayvan öldürülemeyeceği ve av yapılamayacağı bildirilmiştir ki bu davranış da Kâbe ve onun içinde bulunduğu Harem'e karşı bir edeptir.

Yine Kâbe'nin içinde bulunduğu harem bölgesine ait yeşilliklere karşı bile saygı öngörülmüştür. Bu manada Nevevî, ulema'nın Harem-i Şerif'in insanlar tarafından dikilmeyen ağaçları ile yaş otlarını kesmenin haram olduğuna ittifak ettiklerini haber vermektedir.¹³⁰Hz. Câbir'den gelen bir rivayet; “Mekke'de silah taşımak hiç kimseye helal değildir”¹³¹ şeklindedir.

Kâbe'ye girecek kişi bu mekânın kutsiyetiyle ilgili bazı hususları yerine getirmelidir. Girmeden önce gusül abdesti alma, ayakkabıları ve varsa mestleri çıkarma, Kâbe'nin içinde sükûnet ve huşu içerisinde dua, istiğfar, teşbih, tehlil ve

¹²⁵ Heytemî, *Zevâcir*, I, 201.

¹²⁶ Müslim, Hac 85, hadis no: 462 (1365); Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3922.

¹²⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 435-436.

¹²⁸ Aşır a.g.e., s. 88.

¹²⁹ Mâide 5/95.

¹³⁰ Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, IX, 125.

¹³¹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 15, no: 9481; *Şuûbu'l-İman*, VII, 90, no: 9586; Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, no, 2005; İbn Hibban, *Sahîh*, IX, 27, no, 3714.

tekbirle meşgul olma, mecbur kalmadıkça konuşmama, başkalarını rahatsız etmemeye özen gösterme, izdihama sebep olmama ve gözyaşı dökmeye çalışma Kâbe'ye girmenin âdabı arasında yer almaktadır.¹³²

Kâbeye karşı en büyük saygı ve edebin orada yapılacak ibadetlere dikkat edilmesidir. Nitekim Kâbe'de yapılan ibadetlerin sevap miktarının diğer yerlere oranla daha üstün olduğu hadislerde ifade edilmiştir. İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette "Allah, bir gün ve bir gecede bu Beyt üzerine yüzyirmi rahmet indirir. Altmış bu Beyt'i tavaf edenler; kırkı da bu Beyt'te namaz kılanlar içindir. Yirmisi de bu Beyt'e bakanlar içindir"¹³³bununla beraber Kur'an "*Biz Beytullâh'ı insanlara sevap kazanmaları için toplandı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrahim'i namazgâh edininiz! İbrâhim ile İsmâil'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rûkû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun!" diye emretmiştik.*"¹³⁴

Kâbe'ye karşı bir edeb olarak onu yalnızca temiz olanlar tavaf edebilirler. Kur'an'da bu durum şöyle beyan edilmektedir: "...*Sonra temizlenip adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler*".¹³⁵Kâbe'yi ziyaret edenlerin temizlenmelerinden maksat, öncelikle tıraş olmaları, tırnaklarını kesmeleri, koltuk ve kasık altlarını temizlemeleri ve genel olarak bütün bedeni kirlerden arınmalarıdır.¹³⁶

Sonuç

İlk insandan günümüze kadar geçen sürede yeryüzünün hiçbir yerinde, inançsız bir topluma rastlanmamıştır. İnançlar doğal seyirleri muvacehesinde ya kutsallarla gelirler veya zamanla kendilerine kutsallar edinirler.

İslam, semavi ve hak bir din olması hasebiyle kutsalları din tarafından belirlenen bir yapıdadır. Bu kutsallar hem Kur'an ayetlerinde işaret edilerek bizzat Yüce Allah tarafından isimlendirilmiş hem de Allah Resulü tarafından dile getirilerek onlara karşı davranış şekilleri beyan edilmiştir. Hiç şüphesiz tevhidî bir yapıya sahip olan İslam, öngördüğü kutsalların en büyük Kutsal olarak kabul edilen yüce Allah'a şirke varacak seviyede yüceltilmesini yasaklar.

Kur'an, İslam dinin kutsal kitabı olması hasebiyle İslam dinine ait kutsalları ayetleri içinde ele alır. Bu manada Kur'an, en büyük kutsal olarak yüce Allah'ı zatı ve sıfatlarıyla beraber baskın bir şekilde zikreder. Surelere besmeleyle başlaması, Kur'an'ın *giriş*'i mahiyetinde olan Fatıha'da Yüce Allah'ın rahmaniyet

¹³² Yaşaroğlu, "Kâbe" maddesi, DİA, XXIV, 21-22.

¹³³ Taberânî *Mu'cemü'l-Kebîr*, II,102, no: 11248, II,156, no: 11475; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, no: 1943.

¹³⁴ Bakara, 2/125.

¹³⁵ Hac, 22/29.

¹³⁶ Özarslan, a.g.m., s. 236.

ve rubûbiyet sıfatlarıyla öne çıkarması, rızık veren bir ilah olarak bütün mahlûkatın rızıklarının kefilisi olarak sunulması, yer ve gökyüzünün hükümlerinin O'nun elinde olması, yaratma ve yaratıcılığının devam ettiğini beyan etmesi, inananların Allah'a karşı neden edeb içinde hareket etmeleri gerektiği noktasında işaretler vermektedir. Kur'an bazen doğrudan doğruya müşahhas örnekler çerçevesinde Yüce Allah'a karşı edebini şeklini verir.

İslam'da Yüce Allah dışında varolan kutsallar, Yüce Allah'la bağlantılarından dolayı kutsal kabul edilmiştir. Dolayısıyla İslam'da mutlak kutsal olan varlık Allah'tır. Bu manada peygamber, din karşısındaki konumundan dolayı kutsal ve ona karşı edeb itaat çerçevesinde Allah'a itaat, dolayısıyla ona saygı Allah'a saygıdır. Allah'ın ezeli kelamı olan Kur'an kudsiyetini direk olarak bu vasfından alır. Şekilsel olarak abdestsiz dokunulmaması veya belden aşağı indirilmemesinden öte Kur'an'daki emirler doğrultusunda yaşama bir vucubiyet ve edebdir. Bunun gibi yeryüzünün ilk ma'bedi olan Kâbe'ye karşı saygı ve edeb, oraya gidenler açısından fikhî kurallar çerçevesinde tavaf ve harem edeblerine riayet etmektir.

Kaynakça

- ABDÜLGANİ ABDÜLHALİK, *Hucciyetu's-Sünne*, (Trc.: Dilaver Selvi), Şule yay., İstanbul 1998.
- ARMAĞAN, Mustafa, "Kutsal" *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- AYDIN, Ferit, *İslam'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995.
- AYDÜZ, Davut, "Ahlâk ve Âdâb Sûresi Hucurât Sûresi'nin Verdiği Ahlâkî Mesajlar", *Geçmişten Geleceğe Ahlâk*, Bartın Üniv. yay., Bartın 2015.
- CANAN, İbrahim "el-Edebül-Müfred", *DİA*, İstanbul 1994.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Edeb Maddesi.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983.
- CÜRCANÎ, Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, daru's-Sadr, Beyrut 1422. ÇAĞRICI, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Kutsiyet", *DİA*, Ankara 2002.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah İbn Abdurrahim, *Huccetullahi'l-Baliğa*, (Thk.: Muhammed Şerif Sukker), Beyrut, 1413.
- FAHRÎ, Macid, *İslâm Ahlâk Teorileri*, (Trc.: Muammer İskenderoğlu), Litera Yay., İstanbul 2004.

- FİRUZABADÎ, Ebu Tahir Muhammed İbn Yakub İbn Muhammed eş-Şirazî, *Tenviru'l Mekabis Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 1415.
- FREEDMAN, Jonathan vd., *Sosyal Psikoloji*, (Trc.: Ali Dönmez), İstanbul 1989.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî, *el-Mustasfa fî ilmi'l-Usûl*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993.
- GÜÇ, Ahmet, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Ankara 1998.
- GÜNDÜZ, Turgay, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2002.
- HARAL, Günay "Kutsiyet", *DİA*, Ankara 2002.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Hac" *DİA*, İstanbul 1996.
- HÖKELEKLİ, Hayati, "Eğitim ve Edeb İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme", *Dem Dergi*, ss. 4. 1999.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdr, Beyrut ts.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, (Trc.: Zakir Kadiri Uğan), İstanbul 1991.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Trc.: Süleyman Ateş), Ankara 1975
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988.
- KARAMAN, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 1999.
- KILIÇ, Mehmet Alpaslan, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a Göre Kutsal Kitap Anlayışı*, Ankara Üniv. Sos. Bil., Y.Lisans Tezi, Ankara 200.
- Münteha Maşalı, "Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Usûl*, 15 (2011/1).
- MOUNTROSE, Phillip, *Çocuklarla ve Gençlerle İletişime Geçmenin 25 Yöntemi* (Trc.: Fatma Can Akbaş), İstanbul 2000.
- Muhammed Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafası*, Rehber yay., İstanbul 1990.
- NAVARO, Leyla, *Çocuklarla İletişim Nasıl Kurulur*, Ana-Baba Okulu, İstanbul 1995
- NESEFÎ, Ebu'l Berekat Abdulah b. Ahmed b. Mahmud Hafızu'd Din, *Medariku't Tenzil ve Hakaiku't Te'vil*, Daru'l-Kelim, Beyrut 1998.

- NURSÎ, Bediuzzaman Said, *Sözler*, Söz yay., İstanbul 2007.
- ÖRENÇ, Aşır, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, SDÜ, Sos. Bil. Doktora Tezi, Isparta 2013.
- ÖZARSLAN, Selim, “Dihlevî’ye Göre İslam’ın Sembolleri/Şeair-i İslam”, *Bilimname*, XVII, 2010/1.
- ÖZER, Salih “İslam Düşüncesinde Kutsal Zaman Kavramı (Ritüeller/Kutlamalar Örneği)”, *İslami Araştırmalar*, Ankara 2005.
- ÖZTÜRK, Kaya Çelik, *Üsve-i Hasene*, İstanbul 2006.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, *el-Bidâye*, (Trc.: Bekir Topaloğlu), Ankara 1979.
- SEMERKANDÎ, Nasr b. Muhammed b. AhmedEbu'l Leys, *Bahru'l 'Ulûm*, daru's-Sadr, Beyrut ts.
- SÜRÜCÜ, İbrahim, *Kur'an ayetleri Işığında Havf ve Reça*, YYÜ Sos. Bil. Ens., Van 2015.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l Beyan An Te'vilu'l Aya'l Kur'an*, Daru'l-Hicre, Beyrut 1422.
- TOPÇUOĞLU, Ali Aslan, “Kur'an ve Sünnet'e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2006.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., İstanbul 1979.
- YAVUZER, Haluk, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, İstanbul 1999.
- ZEMAŞSERÎ, Ebu'l Kasım Mahmut b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşaf an Hakaiki'l Gavamidi't-Tenzil*, Daru'l Kitabi'l Arabî, Beyrut 1407.